Agnieszka Hamerlińska-Latecka

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy*

LOGOPEDIA A METODOLOGIA BADAŃ NAUK SPOŁECZNYCH

SPEECH THERAPY AND RESEARCH METHODOLOGY OF SOCIAL SCIENCES

Słowa kluczowe: metodologia, badania jakościowe, badania ilościowe, metody badawcze.

Keywords: methodology, methodology, quality inspections, quantitative examinations, research methods.

*Język może być przedstawiany
jako najbardziej skuteczne i precyzyjne
narzędzie poznawania świata
oraz przekazywania danych, informacji i wiedzy,
w którym żadne słowo
nie istnieje bezpodstawnie*

[Hejnicka-Bezwińska, 2006, s. 84]

Wprowadzenie

Logopedia związana jest z wieloma naukami, między innymi z medycyną, pedagogiką, pedagogiką specjalną czy też językoznawstwem. Jest to intensywnie rozwijający się dział nauki. Według Viktora Lechty [2011] logopedia bada prawidłowości powstawania, eliminowania i przewencji zaburzonej zdolności komunikacyjnej (ZZK). Aby móc pisać o metodologii w logopedii, konieczne i istotne jest wyjaśnienie przedmiotu jej badań. Mirosław Michalik [2015, s. 35] twierdzi, że logopedia jest jedną z dziedzin ludzkiego poznania. Z kolei Stanisław Grabias [1991, s. 26–28], uznawany za twórcę metodologicznych podstaw współczesnej polskiej logopedii [por. Milewski, Kaczorowska-Bray, 2015], zaznacza, że przedmiotem logopedii jest mowa oraz jej zaburzenia, przy czym mowę ujmuje jako byt złożony z kompetencji językowej, kompetencji komunikacyjnej oraz procesu realizacji tych kompetencji. Obecnie osoby prowadzące badania naukowe związane z przedmiotem logopedii wiążą się metodologicznie z poszczególnymi naukami: pedagogiką, językoznawstwem czy też biologią. W Polsce nie istnieją jeszcze studia doktoranckie z logopedii, ale powstają liczne

* Zakład Pedagogiki Specjalnej i Logopedii, Wydział Pedagogiki i Psychologii, ul. Chodkiewicza 30, 85-064 Bydgoszcz.

dyserataje doktorskie dotyczĄce problematyki logopedycznej, bĄdĄce podstawĄ nadawania stopni naukowych doktora, z koniecznoŹci jednak w zakresie innych dyscyplin [Milewski, Kaczorowska-Bray, 2015, s. 17].

Niniejszy tekst jest próbĄ powiązania logopedii z metodologią badaŹ nauk społecznych. Zostanie w nim przedstawiony schemat badania naukowego oraz opisane strategie badaŹ jakoŹciowych i iloŹciowych. Na koniec autorka dokona charakterystyki wybranych metod badawczych oraz podkreŹli wagę etyki badaŹ w logopedii.

O metodologii i metodyce

Metodologia odzwierciedla sposób myŹlenia badacza o podejmowanych zadaniach badawczych, obejmuje wiĄc zarówno uogólnione doŹwiadczenie zbiorowe naukowców – włączając w to i tradycję, i współczesnoŹ – jak i indywidualne, innowacyjne poszukiwania poszczególnych jednostek, podejmujących trud rozwiĄzywania problemów badawczych. Refleksja metodologiczna lokalizuje siĄ wiĄc w trudnym i złoŹonym obszarze ciĄgłych poszukiwaŹ ontologicznych i epistemologicznych, stanowi wyzwanie dla kaŹdego badacza, tak na etapie planowania badaŹ, jak i ich realizacji. Ponadto wiĄże siĄ z ogromnĄ odpowiedzialnoŹciĄ, jaka spoczywa na osobie badającej, wymaga taktu, etyki, wiedzy i doŹwiadczenia.

Methodos oznacza tyle, co ‘iŹĆ wzdłuŹ’, ‘podĄŹać okreŹlonym szlakiem’ w przekonaniu, Źe osiĄgniĄ siĄ dziĄki temu okreŹlony cel. Samo pojęcie „metoda” jest rozumiane jako pewne postępowanie, które wskazuje na okreŹlonĄ drogę, podjętĄ po to, by osiĄgnĄć załoŹony plan. Pod względem treŹciowym przez metodę rozumie siĄ ogół zasad i kryteriów, reguł i rytmu oraz faz, które przyjmuje siĄ i realizuje Źwiadomie w perspektywie osiĄgniĄcia zamierzonego celu [Kubinowski, Nowak, 2006, s. 7]. Warto rozróżnić pojęcia „metodyka” i „metodologia”. Metodyka to postępowanie praktyczne, natomiast metodologia to postępowanie badawcze. Metodyka jest pojęciem silnie zakorzenionym w praktyce logopedii, poniewaŹ jest to pewien schemat lub teŹ sposób postępowania, na przykłąd w przypadku podejmowania działaŹ mających na celu usunięcie, tudzieŹ zminimalizowanie występującego zaburzenia mowy. Dobrym przykłądem usystematyzowanej metody stosowanej w logopedii, z wyraŹnie okreŹlonymi podstawami naukowymi, jest symultaniczno-sekwencyjna nauka czytania Jagody CieszyŹskiej, traktowana przez autorkę jako jeden z elementów szerzej rozumianej metody krakowskiej. Z kolei metodologia badaŹ logopedycznych w monografii pod redakcją Stanisława Milewskiego i Katarzyny Kaczorowskiej-Bray [2015] opisana została jako badanie naukowe w dziedzinie logopedii, ale równieŹ jako diagnoza logopedyczna (ryc. 1), czyli rozpoznanie okreŹlonego zaburzenia mowy i ocena stopnia jego zaawansowania na podstawie badania logopedycznego, wywiadu z pacjentem lub jego rodzicami (opiekunami) oraz ewentualnie dodatkowych badaŹ innych specjalistów. Jest to wiĄc obszar, w którym metodologia logopedyczna spotyka siĄ z metodykĄ pracy logopedy, stĄd i mogĄce siĄ pojawiać wątpliwoŹci co do rozgraniczenia tych pojęć. Metodologię częŹciej wiĄże siĄ jednak z obszarem badaŹ naukowych.

Badanie naukowe w logopedii oznacza dokłądne, gruntowne poznawanie za pomocą analizy naukowej – rozumowania, obserwacji, eksperymentu i innych metod,

które zmierzają do rozwiązania jakiegoś zadania teoretycznego lub praktycznego [Zgólkowa, 1994; za: Milewski, Kaczorowska-Bray, 2015]. Istotne jest jednak podkreślenie związku metodyki z metodologią, ponieważ, jak uważa autorka niniejszego tekstu, **nie można uznać danej metody terapeutycznej za skuteczną i wartą rozpowszechnienia, o ile nie zostanie ona sprawdzona i zweryfikowana na drodze procesu badawczego**. Ideę tę odzwierciedla schemat przedstawiony na rycinie 1.

Ryc. 1. Rozumienie metodologii badań logopedycznych w powiązaniu z metodyką logopedii

Źródło: opracowanie własne.

Należy zauważyć, że logopedia pretenduje do uznania za odrębną dyscyplinę naukową, jednak wciąż w badaniach naukowych powiązana jest z metodologią poszczególnych dziedzin nauk, na przykład w obszarze nauk społecznych – z psychologią bądź pedagogiką.

Etapy procesu badawczego

Prowadzenie badań naukowych w logopedii jest konieczne i zarazem naturalne. Wiążąc logopedię z naukami społecznymi, należy wyjaśnić, na czym polega cały proces badawczy w tych dyscyplinach. Na początek warto ustalić, w którym paradygmacie naukowym mieszczą się opracowywane badania. Dla przykładu – stosując metodologię ilościową, badania opierane są na paradygmacie pozytywistycznym, czyli zwią-

zanim z modelem wnioskowania hipotetyczno-dedukcyjnym. Z kolei w badaniach jakościowych można oprzeć się na paradygmacie konstruktywistycznym bądź interpretatywnym, czyli związanym z wnioskowaniem indukcyjnym, gdzie nie przyjmuje się wstępnych hipotez, ponieważ hipoteza jest efektem analiz [por. Denzin, Lincoln, 1998]. Przedstawiając etapy procesu badawczego, odwołam się jednak do przykładowych badań pozytywistycznych, gdyż to one w pierwszej kolejności służą gromadzeniu dowodów do potwierdzania skuteczności praktyk logopedycznych, tak jak dzieje się w postulowanym współcześnie modelu medycyny opartej na faktach – EBM (ang. *Evidence-Based Medicine*) [por. portal Polskiego Instytutu Evidence Based Medicine: <http://ebm.org.pl>]. Mimo uspołecznienia teorii logopedycznej, należy pamiętać o jej medycznym rodowodzie i potrzebie uwzględniania najlepszych praktyk i trendów diagnostycznych, wpływających również z tego obszaru nauki.

Tabela 1. Etapy procesu badawczego a wybrany problem logopedyczny

Etapy procesu badawczego	Przykładowe rozwiązania metodologiczne w wybranym badaniu z obszaru terapii logopedycznej ³
Określenie problematyki badawczej	Ocena mowy przełykowej osób po laryngektomii z subiektywnym poczuciem zmiany jakości życia w toku terapii.
Cele badań	Na przykład cel wyjaśniający: Wypracowanie wyjaśnień teoretycznych dla opisywanych efektów terapii logopedycznej.
Hipotezy robocze	H: Mowa przełykowa osób po laryngektomii całkowitej ulega poprawie na skutek udziału w turnusie logopedycznym.
Zmienne i wskaźniki	Zmienna zależna: na przykład mowa przełykowa; wskaźnik: zrozumiałość bardzo dobra, dobra, przeciętna, poniżej przeciętnej, słaba. Zmienna niezależna: udział w rehabilitacyjnym turnusie logopedycznym; wskaźnik: udział, brak udziału.
Metody, techniki, narzędzia badań	Metoda: sondaż diagnostyczny, technika: skala ocen, narzędzie: kwestionariusz autorski opracowany na użytek badań.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem etapów procesu badawczego według Maszke, 2008.

Wśród etapów postępowania badawczego – prowadzonego w każdym paradygmacie – na początku określona musi być problematyka badawcza. Dalej powinny zostać określone cele badań, problemy badawcze. Następnie badacz, szczególnie ten sytuujący swoje badania w modelu pozytywistycznym, może sformułować hipotezy robocze², dobrać zmienne i wskaźniki, ustalić próbę badawczą i określić teren badań.

1 Przykład został zaczerpnięty z projektu zatytułowanego *Efektywność terapii logopedycznej realizowanej podczas specjalistycznego turnusu dla osób po laryngektomii całkowitej*, realizowanego w ramach Grantu Młodego Naukowca w 2016 roku przez A. Hamerlińską-Latecką.

2 Jak zostało wcześniej zauważone, w badaniach jakościowych hipotezy nie będą formułowane. W niektórych rodzajach badań ilościowych, związanych szczególnie z otwartą formułą eksploracji nowych obszarów problemowych, również nie będą stawiane hipotezy. Może to wynikać na przykład ze zbyt małej wiedzy z określonej tematyki, by formułować niespekulatywne hipotezy. Lepiej wtedy zrezygnować z ich formułowania, a pytania badawcze przyjmują wówczas postać otwartych.

Ważnym etapem umożliwiającym przejście do badań właściwych jest wybór metod, opracowanie technik i narzędzi badawczych. Kiedy zostanie opracowana metodologia badań własnych, przeprowadza się badania empiryczne, po których analizuje się dane i wnioskuje, sprawdza się wyniki i weryfikuje się, czy ma ona zastosowanie w praktyce bądź czy powoduje wzrost wiedzy naukowej [Maszke, 2008] (tab. 1).

Badania jakościowe i ilościowe

Głównym celem nauki jest gromadzenie wiedzy, obiektywne i rzetelne poznanie prowadzone przy użyciu trafnych narzędzi. Tadeusz Pilch [2010] wymienia dwie strategie badawcze: strategię badań ilościowych oraz strategię badań jakościowych.

Opis tego, czym są **badania jakościowe** oraz jak powinny być prowadzone, odnaleźć można w artykule Barbary Smolińskiej-Theiss oraz Wiesława Theiss [2010] *Badania jakościowe – przewodnik po labiryncie*. Autorzy podkreślają, że pod pojęciem „badania jakościowe” kryje się mozaika różnych teorii, stanowisk teoretycznych, punktów widzenia, metod, typów i rodzajów badań społecznych wywodzących się przede wszystkim z socjologii. Ponadto zaznaczają, że badania jakościowe to sposoby diagnozowania i analizowania zjawisk w ich kontekście historyczno-społecznym i podmiotowym. Badania jakościowe wywodzą się ze wspólnego korzenia nauk społecznych, humanistycznych, zorientowanych na kulturę i wartości. Akcentują kreatywne, dynamiczne tworzenie świata, nadawanie mu sensów i znaczeń podzielanych we wspólnocie społecznej.

Wymienia się cztery cechy badań jakościowych: **powiązanie z teorią**³ (czyli określenie paradygmatu badań), **wyjaśnianie** (zazwyczaj są to badania indukcyjne, rzadziej dedukcyjne), **założeniowość** – **prekonceptualizacja** (założenia pojawiają się w postaci mniej lub bardziej dokładnych ustaleń dokonywanych w punkcie wyjścia⁴, a następnie są weryfikowane, precyzowane w ciągu całego procesu badawczego), **kreatywność** (łączenie różnych perspektyw i stanowisk) [Smolińska-Theiss, Theiss, 2010, s. 80].

Do metod badań jakościowych włącza się:

- 1) obserwację uczestniczącą (z pozycji członka obserwowanej grupy w toku jej funkcjonowania społecznego),
- 2) wywiad swobodny, narracyjny, otwarty, introspekcyjny, oparty na dialogu (wywiad indywidualny i wywiad grupowy),
- 3) analizę treści dokumentów osobistych, na przykład listów, pamiętników, z których łatwo wydobyć osobiste rysy badanych osób, ich świat przeżyć wewnętrznych,

3 Cecha ta dotyczy także badań ilościowych.

4 W niektórych odmianach wnioskowania badawczego, na przykład w badaniach hermeneutycznych (H.G. Gadamer) odwołujących się do założeń fenomenologicznych (E. Husserl), zakłada się odrzucenie wszelkiej prekonceptualizacji jako zabieg celowej, metodologicznej redukcji – procedury *epoché*, czyli celowego powstrzymania się od sądów – por. Cogan, <http://www.iep.utm.edu/> [dostęp: 16.02.2016].

- 4) metodę biograficzną, skoncentrowaną nie tylko na odtwarzaniu faktów życiowych, lecz także na wskazywaniu przez osoby badane zdarzeń kluczowych, znaczących egzystencjalnie, przełomowych,
- 5) studium przypadku, ujmujące jednostkową sytuację egzystencjalną człowieka w pełnym kontekście historycznym i społecznym.

W toku badań jakościowych poznaje się świat przeżyć wewnętrznych, świat emocji, oczekiwań, nastawień, przeświadczeń, chęci, lęków, obaw, nadziei – dzieci, młodzieży i dorosłych. Poznanie to, jakkolwiek zredukowane do jednego miejsca i czasu, bez możliwości uogólniania wyników na całą populację badanych osób, nacechowane subiektywizmem badaczy i poznawanych osób, jest kluczem do rozumienia i interpretowania postaw i zachowań oraz sytuacji życiowej indywidualnej i społecznej uczniów i wychowanków oraz nauczycieli, wychowawców i rodziców [Palka, 2006, s. 77]. Wśród kryteriów oceny badań jakościowych wymienia się:

- 1) umożliwienie intersubiektywnego odtworzenia przebiegu procesu badawczego,
- 2) sprawdzenie adekwatności procedury badawczej do badanego zagadnienia,
- 3) empiryczne ugruntowanie teorii i empiryczne sprawdzenie teorii,
- 4) wskazywanie granic ważności wyników,
- 5) refleksję nad subiektywnością,
- 6) wewnętrzną zgodność [Urbaniak-Zajac, 2006].

Wartościowym artykułem, zawierającym charakterystykę **badaw ilościowych**, jest tekst Tadeusza Pilcha [2010] *Strategia badań ilościowych*. Procedura badań ilościowych odznacza się pewną kolejnością. Schemat badań ilościowych ma kształt liniowy i wyróżnia się w nim trzy fazy: fazę tworzenia koncepcji i związanych z tą koncepcją przygotowań, fazę wykonawczo-badawczą oraz fazę opracowywania badań i tworzenia wniosków i uogólnień. W badaniach ilościowych cel badań jest wyraźnie określony przed ich rozpoczęciem. Celem badań może być odpowiedź na pytanie „Jaki jest związek?”. Konfiguracja pytań może być różna, ale niemal zawsze pyta się o własności przedmiotu badań i/lub o relacje między jego cechami. Rola pytań badawczych sprowadza się do precyzyjnego określenia pola penetracji badawczej, a także typologii i elementów struktury przedmiotu badań, związków zachodzących między tymi elementami, istoty i siły związków przyczynowych, powiązań przyczynowo-strukturalnych, zewnętrznych i tym podobnych. W badaniach ilościowych problemy badawcze muszą spełniać wysokie wymagania. Powinny wyczerpać swoją treścią całość domniemanej struktury i domniemanych związków zamierzonego przedmiotu badań, jednocześnie być rozłączne, jeśli chodzi o treść, i przedmiotowo ściśle. Powinny precyzyjnie określić kierunki i przedmiot badań.

Przykładem pytania badawczego może być: „Czy istnieje związek pomiędzy psychospołecznym funkcjonowaniem osób po laryngektomii całkowitej a ich samooceną mowy przelękowej?”⁵.

Równie ważne dla organizacji badań ilościowych jest formułowanie hipotez. O ile problemy określają cel badań, o tyle hipotezy bardziej wyznaczają sposób organizacji

5 Przykład został zaczerpnięty z projektu zatytułowanego *Psychospołeczne funkcjonowanie osób po laryngektomii całkowitej*, realizowanego w ramach Grantu Młodego Naukowca w 2014 roku przez A. Hamerlińską-Latecką.

badan, elementy warsztatu badawczego, na przykład narzędzia badawcze i procedury weryfikacyjne. Hipoteza powinna być konkretna, ale musi wychodzić poza proste stwierdzenie faktów. Powinna być twórcza, to znaczy odkrywczą, niebanalną, ale także „kompetentną”, czyli uwzględniającą podstawową znajomość faktów dotyczących przedmiotu badań. Hipoteza powinna być też instruktywna, to znaczy powinna stanowić jasną przesłankę do budowania technik i narzędzi badawczych.

Przykładem hipotezy badawczej może być założenie: „Istnieje związek pomiędzy psychospołecznym funkcjonowaniem osób po laryngektomii całkowitej a ich samooceną mowy przełykowej”.

Cechy i właściwości, które pełnią funkcję tak zwanych zmiennych, powinny być przekładalne na język liczb, mierników⁶. Zmienne i wskaźniki to podstawowe kategorie badań ilościowych. Są one stałymi elementami procesu poznania, a ich główną funkcją jest wyrażenie wyników badań w języku liczb i stosunków. Zmienna to logiczny zbiór wartości, empiryczna własność przedmiotu badań, która może mieć co najmniej dwie wartości. Dzięki zmiennym badacz przekształca język pojęć w wartości liczbowe, na których można wykonywać różne operacje statystyczne i na podstawie których można ustalać wzajemne relacje między właściwościami zjawiska lub procesu społecznego. Dzięki właściwym operacjom statystycznym jest się w stanie określić związki zachodzące między wartościami zmiennych.

Przykładem zmiennych do wyżej przedstawionego pytania i hipotezy badawczej są: „zmienna niezależna – samoocena mowy przełykowej; zmienna zależna – psychospołeczne funkcjonowanie”.

Obok pojęcia „zmienna” ważne w metodologii jest pojęcie wskaźnika, czyli przypisanie pewnych wartości liczbowych. Dobór wskaźników, określenie ich wartości lub ustalenie definicji wyrażających ich umowną wartość warunkuje operacyjną sprawność zmiennych, czyli wykonywanie na nich wszelkich manipulacji statystycznych ukazujących istotę badanych zjawisk, jakość i nasilenie związków, wyjaśnienia przyczynowe, prawdopodobieństwo wystąpienia takich związków lub następstw w przyszłości.

Wskaźnikiem dla zmiennej niezależnej – „samoocena mowy przełykowej” może być ocena: „wysoka, powyżej przeciętnej, przeciętna, poniżej przeciętnej, niska”.

Wśród metod stosowanych w strategii badań ilościowych wyróżnia się sondaż diagnostyczny, monografię problemową i instytucji, eksperyment pedagogiczny, studium przypadku. Stosowanymi technikami są: skale, kwestionariusze inwentarzowe, wywiady kwestionariuszowe, ankiety, badanie dokumentów, różne odmiany obserwacji, techniki socjometryczne, techniki projekcyjne. Z kolei stosowanymi narzędziami są: arkusze, kwestionariusze, skale.

W logopedii od dawna dyskutuje się nad brakiem lub niewystarczającą liczbą wystandardyzowanych narzędzi. Najczęściej stosowane kwestionariusze przybierają formę opisu badanego zjawiska, ale nie można na ich podstawie dokonać przeliczenia ocenianych funkcji. **Co oznacza, że dane narzędzie jest wystandardyzowane? Wy-**

6 Warto podkreślić, że hipoteza, która nie potwierdziła się, jest także ważnym osiągnięciem poznawczym.

standaryzowane narzędzie to taki sposób opracowania, aby pytania, rangi skali i narzędzia pomiaru były w każdych okolicznościach takie same. Narzędzia wystandaryzowane nie wymagają interwencji badającego. Zawarte w nich pytania i dyspozycje są ściśle i jednoznacznie sformułowane. Ważnym zjawiskiem jest także rzetelność i trafność. **Rzetelność** narzędzia, oznacza takie skonstruowanie, że zastosowanie go do takich samych celów wobec tego samego przedmiotu badań daje za każdym razem takie same rezultaty. Z kolei **trafność** narzędzia lub techniki oznacza stopień, w jakim narzędzie mierzy wiernie to, co w założeniu badawczym mierzyć powinno [Pilch, 2010].

Wybrane metody badawcze

Metody badawcze to określone sposoby postępowania badawczego [Łobocki, 2009, s. 225]. Na rzecz niniejszego artykułu autorka zdecydowała się opisać: obserwację, eksperyment, sondaż diagnostyczny, studium przypadku oraz wywiad narracyjny, jako jedne z najczęściej wykorzystywanych metod w badaniach związanych z przedmiotem logopedii.

Obserwacja

Mieczysław Łobocki [2009] uznaje, że obserwacja stanowi osobliwy sposób postrzegania, gromadzenia i interpretowania poznawanych danych w naturalnym ich przebiegu i pozostających w bezpośrednim lub pośrednim zasięgu widzenia i słyszenia obserwatora. Dalej autor zauważa, że podstawowymi składnikami obserwacji są – oprócz postrzegania określonego zjawiska – także gromadzenie i interpretowanie związanych z nim danych obserwacyjnych, czyli dokonanych spostrzeżeń. Najpierw postrzega się interesujące badacza zjawisko, zgodnie z postawionym celem badawczym, następnie utrwała się dostrzeżone dane, a na końcu dokonuje się próby ich zinterpretowania. Obserwacja umożliwia na przykład poznawanie zachowania dziecka w jego naturalnych warunkach. Wśród cech obserwacji wymienia się:

- 1) celowość – obserwacja nastawiona jest na jasno i wyraźnie uświadomiony przez obserwatora cel badawczy,
- 2) planowość – obserwacja prowadzona jest w sposób zorganizowany, według ściśle określonego planu,
- 3) dokładność – obserwacja jest wierna (nie jest zniekształcona wskutek obecności obserwatora), wyczerpująca (obejmuje wszystkie dane) i wnikliwa (nie pomija szerszego kontekstu obserwowanego zjawiska),
- 4) obiektywność – obserwacja jest niezależna od osobistych i subiektywnych nastawień emocjonalnych lub własnych oczekiwań obserwatora [Łobocki, 2009, s. 227].

Organizując obserwację, bierze się pod uwagę: treść obserwacji, liczbę obserwowanych osób, liczbę obserwatorów i typ kontaktów z osobami obserwowanymi, czas prowadzonej obserwacji, aktywność obserwatora, uszczegółowienie obserwacji i stopień standaryzacji zapisu danych obserwacyjnych [Janowski, 1989, s. 165–167].

Dla przykładu: w logopedii obserwacja może być wykorzystywana przy badaniu zachowań komunikacyjnych dziecka ze spektrum autyzmu.

Eksperyment

Eksperyment w naukach społecznych pozostaje w ścisłym związku z obserwacją. Jest to metoda polegająca na aktywnym stosunku obserwatora do badanej rzeczywistości. Można ją zastosować w dowolnym czasie i powtórzyć [Łobocki, 2009]. Nawet najbardziej pomysłowo przeprowadzony, precyzyjnie kontrolowany i analizowany eksperyment sam w sobie nic nie wnosi, jeżeli nie jest powiązany różnorodnymi więzami z określonym systemem teoretyczny – paradygmatem, wobec którego pełni jedynie służebną rolę [Brzeziński, 2000, s. 14]. Eksperyment, na przykład pedagogiczny, jest zwykle metodą badania zależności między jednym lub kilkoma celowo dobranymi oddziaływaniami natury dydaktyczno-wychowawczej (czyli zmiennymi niezależnymi) a ściśle określonymi skutkami, jakie powstają w wyniku wspomnianych oddziaływań (tj. zmiennymi zależnymi). Kontrolowanie i weryfikowanie w toku przeprowadzanego eksperymentu zależności pomiędzy różnymi zmiennymi określa hipoteza robocza, która jest niezbędnym składnikiem wszelkich badań eksperymentalnych. Przy tworzeniu eksperymentu należy pamiętać o tym, by:

- 1) badane zjawisko dawało się wywołać,
- 2) warunki eksperymentu były precyzyjnie określone i poddawały się manipulacji,
- 3) przeprowadzone badania można było powtórzyć przy zachowaniu tych samych warunków,
- 4) uzyskane zmiany dawały się zmierzyć [Erlebach, 1970, s. 36; za: Łobocki, 2009].

Posługując się metodą eksperymentu pedagogicznego, można dokonać wysoce prawdopodobnej oceny praktycznej przydatności różnych pomysłów w zakresie usprawniania działalności dydaktycznej i wychowawczej nauczycieli. Stanowi ona źródło inspiracji do unowocześniania pracy dydaktyczno-wychowawczej z dziećmi, młodzieżą i dorosłymi. Do tego pozwala na bezpośrednią łączność osoby eksperymentującej z szeroko rozumianą praktyką pedagogiczną.

W logopedii eksperyment może być stosowany na przykład w badaniach związanych ze sprawdzeniem efektywności zastosowania określonej metody terapeutycznej czy też porównania efektywności dwóch lub więcej metod.

Metoda sondażu diagnostycznego

Metoda sondażu diagnostycznego uważana jest za metodę mało trafną i mało rzetelną, ale jednocześnie jest często wykorzystywana poprzez zastosowanie ankiety, rozmowy i wywiadu. Badania ankietowe są sposobem zbierania informacji za pomocą zestawu pytań dotyczących bezpośrednio lub pośrednio ściśle określonych problemów badawczych. Zestaw pytań to ankieta lub kwestionariusz ankiety, przybierający na ogół postać drukowanego formularza z podanymi w nim pytaniami i wolnymi miejscami na wpisywanie odpowiedzi lub też gotowymi odpowiedziami. Spośród nich osoby badane

wybijają te, które uważają za prawdziwe. Na ogół stosowane są pytania otwarte, które pozostawiają badanym całkowitą swobodę odpowiedzi, lub pytania zamknięte, które przewidują zestawy gotowych odpowiedzi, wymagających jedynie wyboru tej właściwej z punktu widzenia osoby badanej, czyli respondenta [Łobocki, 2009, s. 243].

W logopedii przykładem zastosowania sondażu diagnostycznego jest zbadanie subiektywnej oceny jakości życia osób jaskających się, w oparciu o przygotowany kwestionariusz ankiety.

Studium przypadku

„Studium przypadku” to termin zapożyczony z języka angielskiego (*case study*: *case* – ‘przypadek’, *study* – ‘badanie’). Zdaniem Tadeusza Pilcha i Teresy Bauman [2001, s. 78] metoda ta polega na analizie jednostkowych losów ludzkich uwikłanych w określone sytuacje wychowawcze lub na analizie konkretnych zjawisk natury wychowawczej poprzez pryzmat jednostkowych biografii ludzkich, z nastawieniem na opracowanie diagnozy przypadku lub zjawiska w celu podjęcia działań terapeutycznych. W metodologii badań psychologicznych studium przypadku to całościowe, pełne badanie psychologiczne jednej osoby, obejmujące opis wszystkich procesów, funkcji, cech psychicznych oraz zachowań, z uwzględnieniem ich przebiegu i zmian w czasie; jest to psychologiczna monografia wybranej jednostki, często służąca jako ilustracja pewnych procesów czy zjawisk do celów badawczych lub dydaktycznych [Łosiak, 2005, s. 271]. Studium przypadku to metoda badań polegająca na zbieraniu i analizowaniu pod jakimś względem danych dotyczących określonej jednostki lub grupy jednostek. Zbierane i analizowane informacje dotyczą często dużej liczby czynników, cech danego przypadku. W logopedii w ramach studium przypadku może być zastosowana na przykład technika monograficzna, która opisuje jeden fakt, zdarzenie, zagadnienie lub instytucję; innym przykładem jest badanie biograficzne, czyli badanie jednostki, które pozwala poszerzyć wiedzę lub jest wstępem do szerszych badań [Banaszkiewicz, 2015, s. 367].

Studium przypadku może znaleźć zastosowanie w opisywaniu na przykład zaburzeń mowy u osoby z rzadko występującym schorzeniem neurologicznym.

Wywiad narracyjny

W ostatnich latach zaobserwować można znaczny wzrost liczby badań wykorzystujących metodę wywiadu narracyjnego, co jest dostrzegalne w psychologii oraz pedagogice [por. Stemplewska-Żakowicz, Zalewski, 2010]. Autorka niniejszego artykułu zdecydowała się opisać tę metodę głównie dlatego, że pojęcie „narracja” związane jest ze słowem, mową i językiem, a zjawiska te są kluczowe w logopedii. Jest to metoda powiązana z badaniami jakościowymi, które w szczególnie sposób podkreślają istotę jednostki, a właśnie w logopedii kładziony jest nacisk na indywidualne podejście do osoby z zaburzeniami.

Istotą wywiadu narracyjnego jest otrzymanie historii o życiu, niebędącej sumą odpowiedzi na zadane pytania, lecz spontaniczną narracją, która nie jest zakłócona inter-

wencją badacza. Celem wywiadu narracyjnego jest uzyskanie od osoby opowiadającej, czyli od narratora, relacji o życiu lub o wybranych jego fazach. Narrację nagrywa się na dyktafon, a później dokonuje się odsłuchania i przeanalizowania. Cały proces opiera się na określonych założeniach teoretycznych [Kaźmierska, 1997, s. 35].

Korzystając z metody, jaką jest wywiad narracyjny, warto powołać się na strukturę jego przeprowadzania. Pierwszym etapem jest faza rozpoczęcia wywiadu, w której osoba badająca nawiązuje więź z narratorem oraz oswaja go z pojawieniem się dyktafonu. W drugiej fazie następuje stymulacja do opowiadania, kiedy to badacz musi powiedzieć, czego będzie dotyczyła rozmowa. W trzecim etapie zachodzi właściwa narracja, badacz jest słuchaczem, a narrator prowadzi spontaniczną wypowiedź. W kolejnym stadium narrator kończy swoją wypowiedź, a osoba badająca ma możliwość zadawania pytań. Ostatnia część wywiadu narracyjnego to jego zakończenie, wyłączenie dyktafonu i podjęcie luźnej rozmowy mającej na celu „normalizację” sytuacji⁷ [Hermanns, 1987; Kaźmierska, 1997].

Wywiad narracyjny w logopedii może być wykorzystywany w przypadku badania osób, u których zaburzenia mowy mają swoje początki już w dzieciństwie i mogą mieć wpływ na psychospołeczne funkcjonowanie w okresie dorastania i w życiu dorosłym, jak na przykład u osób ze zmianami w obrębie twarzy.

Etyka badań w logopedii

Etyka zajmuje się tym, co uważa się za właściwe. Etymologicznie oznacza naukę o obyczajach, zwyczajach, czyli o tym, co przystoi w postępowaniu, co należy czynić. Ogólnie etykę można określić jako teorię wartości moralnych i postępowania moralnego [Migoń, 2013]. Podstawowym zadaniem nauki jest odkrywanie prawdy, a od naukowca oczekuje się moralnego postępowania na drodze do jej uzyskania [Burzyńska, 2012]. Bogdan Śliwerski, powołując się na Czeskie Towarzystwo Badań Pedagogicznych, przedstawia propozycję „Zasad etycznych prowadzenia badań naukowych”⁸, zgodnie z którymi prowadzący badania pedagogiczne:

- 1) czyni to z poszanowaniem wszystkich osób, które są bezpośrednim lub pośrednim przedmiotem badań i dba o to, aby nie narazić ich na straty oraz by nie doszło do naruszenia ich praw;
- 2) informuje zgodnie z prawdą uczestników badań o ich znaczeniu, celach i problemach, podobnie jak o uzyskanych wynikach badań;
- 3) uzyskuje zgodę od uczestników na udział w badaniach oraz informuje ich o możliwości odmówienia udziału w każdym momencie procesu badawczego;

7 Przedstawione etapy są jedynie skrótowym opisem wywiadu narracyjnego. Aby głębiej zapoznać się z tą metodą, warto przeanalizować następujące prace: Kurantowicz, Nowak-Dziemianowicz, 2007, Straś-Romanowska, Bartosz, Żurko, 2010 oraz Nowak-Dziemianowicz, 2006.

8 „Zasady etyczne prowadzenia badań naukowych w Polsce” są opracowywane. Autorka uznała, że warto powołać się na propozycję dostrzeżoną przez B. Śliwerskiego, przygotowaną przez czeskich badaczy.

- 4) dotrzymuje tajemnicy lub gwarantuje anonimowość informacji uzyskanych w toku badań od ich uczestników;
- 5) w ich toku stosuje metody pozyskiwania danych, uwzględniając przy tym prawa autorskie;
- 6) w trakcie procesu badawczego i po upublicznieniu wyników zabezpiecza dane i plany badawcze w taki sposób, aby nie mogło dojść do ich niepowołanego użycia (Prawo o ochronie danych osobowych);
- 7) upowszechnia wyniki swoich badań osobom, które były ich przedmiotem;
- 8) nie publikuje wyników badań, gdyby mogło w następstwie tego dojść do naruszenia praw ich uczestników;
- 9) odpowiada za dokładność i sprawny przebieg procesu badawczego;
- 10) respektuje zasady pracy naukowej, w tym szczególnie swobodnego, niezależnego i krytycznego myślenia [Śliwerski, 2011].

Przedstawione wyżej zasady odnoszą się także do badań prowadzonych w obszarze logopedii. Badacz musi pamiętać, że ma do czynienia przede wszystkim **z osobą, a opisywane zaburzenia są tylko (i aż) przedmiotem jego badań**. Powinien zatem kierować się taktem i wyczuciem sytuacji. Poza tym osobie badającej powinno zależeć na pogłębieniu wiedzy o człowieku dla dobra jego i innych ludzi w podobnej sytuacji, a nie na potwierdzeniu swoich hipotez.

Logopeda, jako badacz naukowy, może spotkać na swej drodze wiele problemów utrudniających przeprowadzenie badań. Pierwszym z nich jest **uzyskanie zgody na udział w badaniach**, kiedy podejrzewa się bądź już diagnozuje zaburzenia rozumienia u osoby badanej. Udzielając pozwolenia, osoba badana powinna być świadoma tego, na co wyraża zgodę, a ograniczone rozumienie utrudnia jej wydanie. Co więcej, przeprowadzanie badań wśród dzieci wiąże się oficjalnie z uzyskaniem zgody ze strony rodziców bądź opiekunów. Jednak, jeśli zauważa się opór ze strony dziecka, na przykład w momencie przystąpienia do rozwiązywania kwestionariusza, powinno się zaprzestać wykonywania czynności.

Kolejną trudnością jest **zachowanie dyskrecji oraz upublicznianie wyników badań**. Czasem niektóre placówki wyrażają zgodę na przeprowadzenie badań na ich terenie, ale nie wyrażają zgody na używanie ich nazwy w upublicznianiu wyników badań. Stosowanie metody studium przypadku, szczególnie przy bardzo rzadkich opisach, jak na przykład przeszczep twarzy, także naraża badanego na to, że przestanie być osobą anonimową. Właściwe byłoby uzyskanie zgody nie tylko na udział w badaniach, ale również na ujawnianie wyników. Warto jednak być czujnym, jak pisze Marian Zdzisław Stepulak [2005], ponieważ czasem trzeba zrezygnować ze zlecenia na rzecz zachowania dobrego imienia badanego.

W etyce badań psychologów wspomina się o **wprowadzaniu w błąd klienta**. Opisywane zjawisko zdarza się także w logopedii. Metoda ta bywa stosowana szczególnie wtedy, gdy na przykład tytuł opracowywanego projektu może spowodować, że osoba badana będzie manipulować pytaniami w kwestionariuszu⁹. W takim przypadku na przykład ukrywa się cel badań, czyli wprowadza się klienta w błąd. Warto wów-

9 W USA istnieją statystyki, według których tylko w niewielu przypadkach udzielono klientom pełnej informacji o celu badań [Stepulak, 2005].

czas jeszcze raz zastanowić się nad sformułowaniem nazwy lub nad takim sposobem wytłumaczenia celu badań, aby badany rzeczywiście udzielał szczerych odpowiedzi. Paradoxem sytuacji wprowadzania klienta w błąd jest to, że osoba badana ma postępować zgodnie z prawdą, a osoba badająca niekoniecznie¹⁰. Powinna tu mieć miejsce słynna zasada Kelmana, mówiąca, że po eksperymencie czy też innym badaniu nikt nie może czuć się gorzej niż przed nim [Kelman, 1965; za: Stepulak, 2005].

Pomiędzy osobą badaną a badającą często tworzy się **więź interpersonalna**. Po stronie badacza leży odpowiedzialność za charakter tej relacji – oznacza to, że nie może on przekroczyć pewnej granicy, na przykład bliskości, intymności. Badacz powinien zadbać o atmosferę zaufania i zapewnić bezpieczeństwo.

Warto zaznaczyć, że problem dylematów etycznych w badaniach z zakresu logopedii stał się w listopadzie 2015 roku bezpośrednim impulsem do powołania Komisji do spraw Etyki Badań Naukowych w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy¹¹. Komisja służy oceną wniosków badawczych realizowanych na wszystkich kierunkach studiów i we wszystkich katedrach i zakładach wchodzących w skład instytutu, jednak motywacją do utworzenia takiej jednostki była potrzeba poszanowania najwyższych standardów etycznych w projektach badawczych z zakresu logopedii, zgłaszana przez studentów tego kierunku i ich promotorów. Komisje takie tworzone są standardowo na uczelniach medycznych (tzw. komisje bioetyczne, ujmujące szerzej problem relacji znaczenia badań i ich aspektu etycznego w odniesieniu do życia ludzkiego), jak również na wielu uczelniach prowadzących badania z zakresu psychologii (np. wspomniany już Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy powołał komisję etyczną również w Instytucie Psychologii; komisje etyczne działają także na potrzeby psychologów na Uniwersytecie Warszawskim, Gdańskim, Poznańskim, Jagiellońskim, w Szkole Wyższej Psychologii Społecznej i innych), socjologii (Uniwersytet Warszawski), filozofii (Uniwersytet Jagielloński) czy pedagogiki specjalnej (Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie). W ramach upowszechniania dobrych praktyk należałoby rozważyć podjęcie takich działań także na innych uczelniach i wydziałach, gdzie prowadzone są studia i badania naukowe z zakresu logopedii.

Podsumowanie

Metodologia badań logopedycznych rozwija się bardzo intensywnie. Podejmując się wyzwania prowadzenia badań, należy dobrać metodę badawczą, wybrać odpowiedni paradygmat, umiejętnie przeprowadzić dane badanie oraz pamiętać o zasadach etyki. Na koniec niniejszego artykułu warto podkreślić, że to właśnie paradygmat dostarcza rozwiązań uprawiającym daną dyscyplinę naukową lub typ nauk i obejmuje: zbiór przyjętych założeń, zbiór podstawowych teorii i twierdzeń opisujących i wyjaśniających rzeczywistość lub jej fragment, instrumentarium badawcze, zastosowania

¹⁰ Mało etyczne zachowanie.

¹¹ Więcej informacji na stronie Instytutu Pedagogiki UKW: http://www.pedagogika.ukw.edu.pl/jednostka/instytut_pedagogiki/komisja_etyki_badan_naukowych.

osiągniętych wyników badań [Hejnicka-Bezwińska, 2008, s. 493]. Tworzenie badań wymaga od badacza pewnej naukowej wizji, która powinna być poparta teoriami. Pozytywnym aspektem prowadzenia badań będą również implikacje dla praktyki, tak jak ma to często miejsce w logopedii. Oprócz założeń dotyczących ontologii i epistemologii badań logopedycznych istnieje także potrzeba rozwijania refleksji etycznej oraz tworzenia komisji etycznych na uczelniach prowadzących studia i badania naukowe z tego zakresu.

Bibliografia

- Banaszkiewicz Agnieszka, 2015, *Studium przypadku (case study) jako metoda badań logopedycznych*, w: Stanisław Milewski, Katarzyna Kaczorowska-Bray (red.), *Metodologia badań logopedycznych z perspektywy teorii i praktyki*, Gdańsk, s. 364–381.
- Brzeziński Jerzy, 2000, *Badania eksperymentalne w psychologii i pedagogice*, Warszawa.
- Burzyńska Anna, 2012, *Etyka w perspektywie badań pedagogicznych*, w: Katarzyna Grzesiak (red.), *Wokół metodologii badań społecznych. Głos studentów pedagogiki*, Bydgoszcz, s. 99–110.
- Cogan John, *The Phenomenological Reduction*, w: *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/> (dostęp: 16.02.2016).
- Denzin K. Norman, Lincoln Yvonna S., 1998, *Introduction: Entering the field of qualitative research*, w: ciż (red.), *Collecting and interpreting qualitative materials*, London, s. 1–34.
- Grabias Stanisław, 1991, *Logopedia: jej przedmiot i stopień zaawansowania refleksji metanaukowej*, w: Helena Borowiec (red.), *Przedmiot logopedii*, Lublin, s. 26–48.
- Hejnicka-Bezwińska Teresa, 2006, *Konsekwencje badawcze wynikające z uznania dyskursów edukacyjnych przedmiotem pedagogiki*, w: Dariusz Kubinowski, Marian Nowak (red.), *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, Kraków, s. 15–33.
- Hejnicka-Bezwińska Teresa, 2008, *Pedagogika ogólna*, Warszawa.
- Hermanns Harry, 1987, *Narrative Interviews – A New Tool for Sociological Field Research*, Łódź.
- Janowski Andrzej, 1989, *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, Warszawa.
- Kaźmierska Kaja, 1997, *Wywiad narracyjny – technika i pojęcie analityczne*, w: Marek Czyżewski, Andrzej Piotrowski, Alicja Rokuszevska-Pawełek (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*, Łódź, s. 35–44.
- Kubinowski Dariusz, Nowak Marian, 2006, *Wstęp*, w: ciż (red.), *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, Kraków, s. 7–14.
- Kurantowicz Ewa, Nowak-Dziemianowicz Mirosława (red.), 2007, *Narracja – krytyka – zmiana. Praktyki badawcze we współczesnej pedagogice*, Wrocław.
- Lechta Viktor, 2011, *Podstawy teoretyczne logopedii*, w: Grażyna Gunia, Viktor Lechta (red.), *Wprowadzenie do logopedii*, Kraków, s. 15–33.
- Łobocki Mieczysław, 2009, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków.
- Łosiak Władysław, *Studium przypadku*, 2005, w: Jerzy Siuta (red.), *Słownik psychologii*, Kraków, s. 271.
- Maszkę Albert, 2008, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Rzeszów.

- Michalik Mirosław, 2015, *Transdyscyplinarność logopedii – między metodologiczną koniecznością a teoretyczną utopią*, w: Stanisław Milewski, Katarzyna Kaczorowska-Bray (red.), *Metodologia badań logopedycznych z perspektywy teorii i praktyki*, Gdańsk, s. 32–47.
- Migoń Mieczysław, 2013, *Wstęp do etyki. Skrypt*, Gdańsk.
- Milewski Stanisław, Kaczorowska-Bray Katarzyna, 2015, *Wstęp*, w: ciż (red.), *Metodologia badań logopedycznych z perspektywy teorii i praktyki*, Gdańsk, s. 14–23.
- Nowak-Dziemianowicz Mirosława, 2006, *Doświadczenia rodzinne w narracjach. Interpretacje sensów i znaczeń*, Wrocław.
- Palka Stanisław, 2006, *Humanistyczne podejście w badaniach pedagogicznych i praktyce pedagogicznej*, w: Dariusz Kubinowski, Marian Nowak (red.), *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, Kraków, s. 75–83.
- Pilch Tadeusz, 2010, *Strategia badań ilościowych*, w: Stanisław Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk, s. 63–78.
- Pilch Tadeusz, Bauman Teresa, 2001, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa.
- Smolińska-Theiss Barbara, Theiss Wiesław, 2010, *Badania jakościowe – przewodnik po labiryncie*, w: Stanisław Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk, s. 79–102.
- Stemplewska-Żakowicz Katarzyna, Zalewski Bartosz, 2010, *Czym jest dobra narracja? Struktura narracji z perspektywy badaczy i klinicystów*, w: Maria Straś-Romanowska, Bogna Bartosz, Magdalena Żurko (red.), *Badania narracyjne w psychologii*, Warszawa, s. 17–53.
- Stepulak Marian Zdzisław, 2006, *Etyka zawodu psychologa jako przedmiot moralnej i duchowej formacji akademickiej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym. Problemy etyczne w procesie edukacji”, 9, nr 2, s. 27–35.
- Straś-Romanowska Maria, Bartosz Bogna, Żurko Magdalena (red.), 2010, *Badania narracyjne w psychologii*, Warszawa.
- Śliwerski Bogdan, 2011, *Klinika akademickiej pedagogiki*, Kraków.
- Urbaniak-Zajac Danuta, 2006, *W poszukiwaniu kryteriów oceny badań jakościowych*, w: Dariusz Kubinowski, Marian Nowak (red.), *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, Kraków, s. 209–221.
- Zgółkowa Halina (red.), 1994, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 3, Poznań.

Cytowane strony internetowe

<http://ebm.org.pl> (dostęp: 16.02.2016).

<http://www.iep.utm.edu> (dostęp: 16.02.2016).

http://www.pedagogika.ukw.edu.pl/jednostka/instytut_pedagogiki/komisja_etyki_badan_naukowych (dostęp: 16.02.2016).

Summary

The present text is an attempt to connect the speech therapy with the research methodology of the social science. In it an outline of the research and described strategies of quality inspections were presented and quantitative which can be taken in this area. The author made characteristics of chosen research methods as well as is emphasizing the weight of ethics of examinations in the speech therapy.